

**Bukodi Erzsébet:
Női munkavállalás és munkaidő-felhasználás**

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:
Bukodi Erzsébet (2005): „Női munkavállalás és munkaidő-
felhasználás” in: *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzeté-
ről, 2005*. Nagy Ildikó, Pongrácz Tiborné,
Tóth István György, (szerk.). Budapest: TÁRKI, Ifjúsági, Családügyi,
Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium,
Pp. 15–43.

Női munkavállalás és munkaidő-felhasználás

Bukodi Erzsébet

A szocializmus éveiben a nők munkaerő-piaci részvétele messze felülmúlta a fejlett nyugati piacgazdaságokét. Mindennek a kilencvenes évek elejének politikai-gazdasági-társadalmi fejleményei vetettek véget: drasztikusan visszaesett a foglalkoztatottak száma, tömegek kényszerültek véglegesen elhagyni a munka világát, ugrásszerűen megnőtt, majd folyamatosan csökkent a munkanélküliség. Az ezredfordulóra ugyan konszolidálódtak a foglalkoztatási viszonyok, de új problémák is felmerültek. Ezek közül csak két példa:

Az oktatási expanzió minden korábbinál nagyobb lendületet vett a kilencvenes években, ma már a húsz évesek csaknem fele nappali tagozatos képzésben vesz részt. Ez azonban nem hozta magával az iskolai esélyegyenlőségek látványos csökkenését. Minél iskolázottabbak a szülők, annál inkább választják gyermekeik számára a gimnáziumot vagy a szakközépiscolát; ez a tendencia az elmúlt másfél évtizedben csak tovább erősödött (KSH, 2004). Ehhez hasonlóan a felsőoktatásban is a legalább érettségizett szülők gyermekeinek aránya emelkedett a leginkább. Ugyanakkor a képzetlen szülők utódai számára egyre nehezebbé válik bármiféle szakképesítés megszerzése, ami munkaerő-piaci esélyeik drasztikus romlását eredményezheti. Mindezen túlmenően, az iskolai expanzió nem követi feltétlenül a munkaerőpiac igényeit, ami elhelyezkedési gondokhoz vezethet a viszonylag jól képzett (diplomás) fiatalok esetében is; a nőknél talán még inkább, mint a férfiak körében.

Az elmúlt évek szocio-kulturális változásai kihatottak a férfi-női szerepekkel kapcsolatos elvárásokra is. Egyre több a magasan kvalifikált fiatal nő, akiknek a többsége a férfiakéhoz hasonló munkaerő-piaci karriert tervez, ami viszont hosszú távon átalakíthatja a családon belüli munkamegosztás szerkezetét; vagy éppen ellenkezőleg, növelheti a nők kettős terhelését abban a tekintetben, hogy mindkét „fronton” igyekeznek minél jobban megfelelni a saját, a partnerük és a társadalom elvárásainak.

Ebben a tanulmányban először a gazdasági aktivitásban bekövetkezett legfontosabb átalakulásokat mutatjuk be a kilencvenes évek elejétől az ezredforduló utánig terjedő időszakban. Ezt követően a képzettség és a munkaerő-piaci esélyek és kockázatok közötti kapcsolatot, valamint az itt megmu-

tatkozó nemek közötti különbségeket elemezzük. Ezután felvázoljuk a foglalkozási szerkezet átalakulásának jellemzőit, valamint a munkaerő-piaci mobilitás legfontosabb trendjeit. Majd a kereső- és termelőmunkára fordított idő nagyságában bekövetkezett változások tendenciáit és okait kutatjuk; végül pedig a családi és a munkaerő-piaci szerepek összeegyeztethetőségének problémáira fókuszálunk tanulmányunkban.

Gazdasági aktivitás

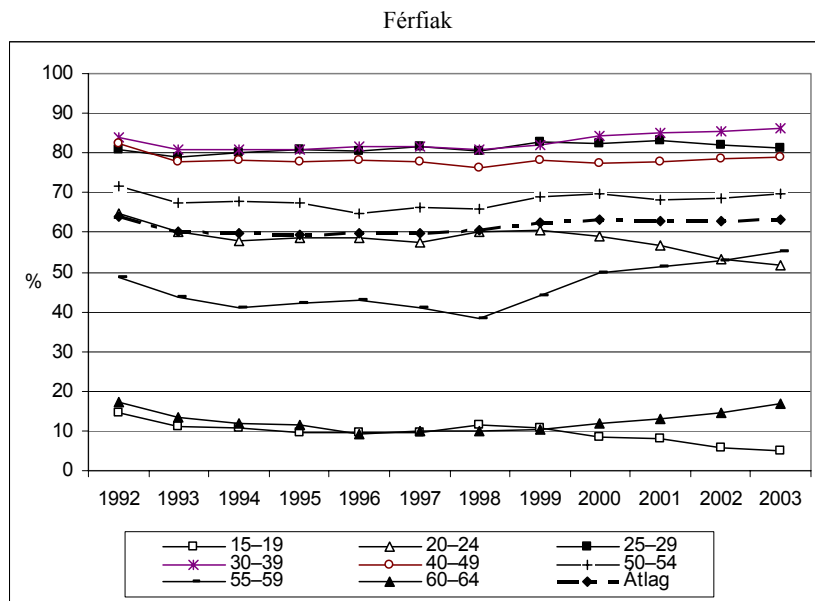
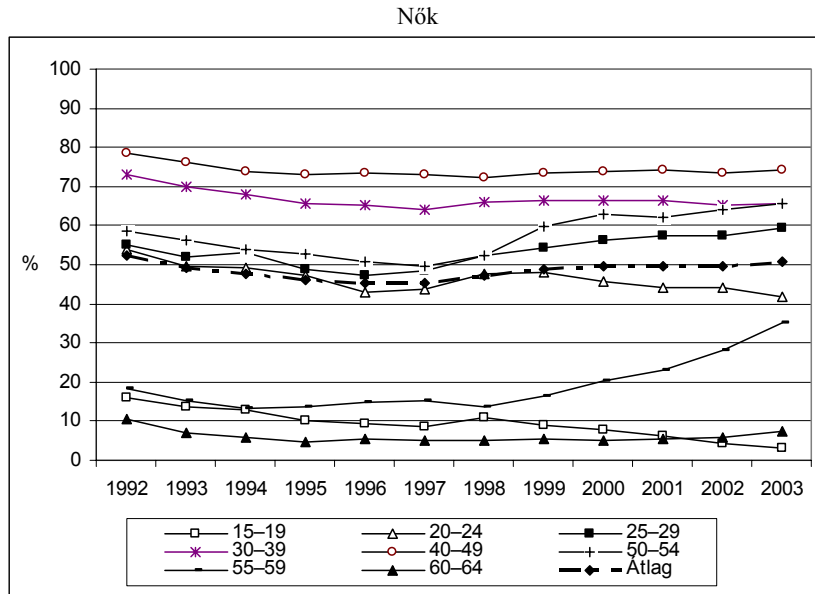
A gazdasági átalakulás következményeként a kilencvenes évek elejére a foglalkoztatottság jelentősen visszaesett, terjedt a munkanélküliség. A munkaerő-piaci folyamatok kedvező fordulatáról csak 1997-től kezdve beszélhetünk, ekkor a munkanélküliség 1993 óta folyamatos csökkenése mellett a foglalkoztatottság bővülése is elkezdődött. Az utóbbi években azonban a javuló tendencia megtört, a 15–64 évesek körében mért foglalkoztatási ráta 2001–2002-ben stagnált, és csak 2003-ban mutatott újra növekedést az előző évi 56-ról 57%-ra emelkedett.

A férfiak foglalkoztatási szintje Magyarországon – az európai országokéhoz hasonlóan – tradicionálisan magasabb, mint a nőké. 2003-ban a 15–64 éves nők 51%-a, a férfiak 63%-a volt foglalkoztatott. A két nem közötti aránykülönbség a kilencvenes évek első felében valamelyest növekedett: 1992-ben 11,7, 1997-ben 14,4 százalékpontos volt, majd 2003-ra – a foglalkoztatási lehetőségek javulásával – 12,5 százalékpontnyira mérséklődött (1. ábra).

Korosztályonként tekintve, a 15–24 évesek foglalkoztatása mindkét nem esetében jelentősen visszaesett, ami az oktatási expanzióval és az iskolában töltött idő meghosszabbodásával magyarázható: amíg 1992-ben a 20–24 éves nők 54%-a dolgozott, addig tíz évvel később csak 42%-a. Ugyanakkor, az utóbbi években a generációs munkanélküliségi ráta is növekedett, főleg a nők körében. Ez a jelenség arra figyelmeztet, hogy kevés a megfelelő munkahely a frissen végzettek számára, a szakmai tapasztalat hiányára gondolva a cégek továbbra is vonakodnak alkalmazni a pályakezdőket, illetve az iskolából kikerülők szakmasztruktúrája egyre kevésbé felel meg a munkaerőpiac igényeinek. 2003-ban a 20–24 éves nők munkanélküliségi rátája 11%, két évvel korábban 8,3% volt; a legnagyobb növekedés a 15–19 éves nők esetében volt tapasztalható, 2001 és 2003 között 22,2%-ról 34%-ra emelkedett a munkanélküliségi ráta.

A férfiaknál a 30–39 évesek munkaerő-piaci aktivitása a legmagasabb, őket a 25–29 évesek követik. E korosztályok esetében a tendencia is javuló. Szintén emelkedik az 55–59 évesek foglalkoztatottsága, ami részben a nyugdíjkorhatár kitolásának, részben a rokkantsági nyugdíjazás feltételei szigorodásának köszönhető. A 40–49 évesek és az 50–54 évesek közül azonban ma kevesebben dolgoznak, mint egy évtizeddel korábban.

A nők és férfiak foglalkoztatási rátája korcsoportonként, 1992–2003 (%)

Forrás: KSH Munkaerő-felmérés megfelelő idősorai

A nők körében továbbra is a 40–49 éves korcsoport a legaktívabb, jóllehet foglalkoztatási rátájuk 1992 és 2003 között 78-ról 74%-ra csökkent; a 30–39 éveseké és a 25–29 éves korosztályé viszont valamelyest emelkedett. A két nem korcsoportonként eltérő foglalkoztatási mintázatának az oka leginkább a családon belüli munkamegosztás különbözőségében keresendő. Ahogyan a korábbi kutatások (Bukodi–Róbert, 1999; Nagy, 2001) mutatják, a gyermekek száma és életkora az a tényező, amely lényegesen befolyásolja a nők munkaerő-piaci lehetőségeit és kockázatait. A témával foglalkozó elméletek szerint (lásd, pl. Mincer–Ofek, 1982) a gyermekes nők foglalkozási pályaképe eltér a gyermektelenekétől. Amíg az utóbbi csoportba tartozók karrierje nagyjából a férfiakéval megegyező (a munkapiaci-foglalkozási mozgások leginkább a pályakezdés után, fiatal korban történnek), addig az előbbieké egy fordított U alakú görbéhez áll a legközelebb. Vagyis, a gyermekes nők munkapiaci szerepvállalása, munkaerő-piaci karrier-mobilitása a gyermekvállalási periódus után nő meg igazán (ekkor van a legnagyobb esélyük az előrelépésre, de a lefelé irányuló mobilitás kockázata is főként ekkor emelkedik meg), majd idősebb korban – hasonlóan gyermektelen társaikéhoz és a férfiakéhoz – visszaesik.

A 15–64 évesek foglalkoztatási rátáját az EU-15 átlagához hasonlítva, 2004. harmadik negyedévében a magyar nőké 6,6 százalékpontos, a férfiaké 8 százalékpontos elmaradást mutatott (*1. táblázat*). A nők munkaerő-piaci részvétele csak a mediterrán – a hagyományos családi munkamegosztásra épülő – országokban, valamint Lengyelországban alacsonyabb, mint Magyarországon. Ami a férfiakat illeti, egyedül a lengyel foglalkoztatási ráta alacsonyabb a magyarénál.

Hasonlóan a foglalkoztatási rátákhoz, a 15–64 évesek gazdasági aktivitás szerinti összetételét tekintve is figyelemre méltóak a nemek és a korosztályok szerinti különbségek (*2. táblázat*). A legutóbbi népszámlálás adatai alapján 2001-ben a 15–24 éves férfiak csak 35%-ának, a hasonló korú nők 28%-ának volt állása. Az utóbbiak 48%-a még tanult, 5%-uk munkanélküli volt, 9%-uk gyermekgondozási szabadságon volt, és ugyancsak 9%-uk tartozott az egyéb inaktívak, eltartottak kategóriájába. (Feltehetően ebben a csoportban található a már nem tanuló, de hosszabb ideje elhelyezkedni nem tudó fiatalok többsége.)

2001-ben a 25–54 éves – a legaktívabb korban lévő – férfiak csaknem háromnegyede, a nők 64%-a volt foglalkoztatotti státusban. E korosztályban a nők 5%-a munkanélküli, 9%-uk rokkantnyugdíjas volt, és 10–10%-uk egyéb inaktív, illetve gyermekgondozási szabadságon lévőknek mondta magát. Az idősebb, aktív korú népesség munkaerő-piaci részvétele nálunk jóval elmarad az uniós átlagtól. Ezt a kedvezőtlen helyzetet tükrözik a népszámlálási adatok is: az összeírás idején az 55–64 éves nőknek mindössze a 11%-a dolgozott, a többség (74%) öregségi nyugdíjas volt. Figyelemre méltó, hogy a férfiak 20%-a, a nőknek pedig 10%-a rokkantnyugdíjasként került ki a munkaerőpiacról.

Bukodi Erzsébet: Női munkavállalás és munkaidő-felhasználás

1. táblázat

A 15–64 éves nők és férfiak foglalkoztatási rátája Európai Unió összehasonlításban,
2004. harmadik negyedév (%)

Országok	Nők	Férfiak	Különbség
Ausztria	61,4	76,3	-14,9
Belgium	52,3	68,1	-15,8
Ciprus	58,7	80,3	-21,6
Csehország	56,0	72,7	-16,7
Dánia	72,8	80,5	-7,7
Egyesült Királyság	65,5	78,0	-12,5
Észtország	59,9	67,1	-7,2
Finnország	66,7	71,9	-5,2
Franciaország	57,8	69,4	-11,6
Görögország	44,8	73,8	-29,0
Hollandia	66,2	80,7	-14,5
Írország	57,3	77,1	-19,8
Lengyelország	46,8	57,8	-11,0
Lettország	59,6	67,3	-7,7
Litvánia	58,0	65,6	-7,6
Luxemburg	52,0	73,3	-21,3
Magyarország	50,6	63,4	-12,8
Málta	32,9	75,0	-42,1
Németország	60,2	71,3	-11,1
Olaszország	45,1	70,6	-25,5
Portugália	61,7	74,1	-12,4
Spanyolország	48,4	74,1	-25,7
Svédország	71,6	74,9	-3,3
Szlovákia	51,1	64,2	-13,1
Szlovénia	62,0	71,4	-9,4
EU-25 átlaga	56,1	71,4	-15,3
EU-15 átlaga	57,2	73,1	-15,9

Forrás: EUROSTAT (2005a)

2. táblázat

A 15–64 éves népesség megoszlása gazdasági aktivitás szerint korcsoportonként
és nemenként, 2001 (%)

Gazdasági aktivitás	15–24 éves		25–54 éves		55–64 éves	
	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi
Foglalkoztatott	28,2	35,4	64,1	73,2	11,1	29,8
Munkanélküli	5,1	8,7	5,5	8,4	0,6	2,0
Gyese, gyeden	9,2	0,1	10,1	0,2	0,0	0,0
Öregségi, özvegyi nyugdíjas	0,1	0,1	1,1	0,9	74,5	44,2
Rokkantsnyugdíjas	0,4	0,6	8,6	8,4	9,9	20,1
Tanuló	48,2	45,1	0,4	0,4	0,1	0,1
Egyéb inaktív, eltartott	8,8	10,0	10,2	8,5	3,9	3,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH Népszámlálás, 2001

Humántőke-beruházás és munkaerő-piaci pozíció

Az iskolai végzettség, a szakképzettség leginkább magától értetődő hozadéka a munkaerőpiacon való érvényesülés, a jó foglalkozás és a jó kereset. Az elsődleges kérdés természetesen a munkaerő-piaci pozíció megszerzése és megtartása. A 3. táblázat – a legutóbbi népszámlálási adatokat felhasználva – mutatja az iskolázottság és a gazdasági aktivitás összefüggését.

Azonnal szembeszökik, hogy a nyolc általánosnál alacsonyabb végzettségű, 25–64 éves férfiaknak csak 15, a nőknek mindössze 8%-a dolgozott a népszámlálás idején. Ugyan a magukat munkanélkülinek mondók aránya is viszonylag magas ebben a körben, de különösen a nyugdíjasok és az egyéb inaktívok, eltartottak vannak sokan. Így a képzetlenebb aktív korú nők mintegy 60%-a nyugdíjas (csaknem 20%-uk rokkantnyugdíjas), és egyötödük egyéb inaktív; a férfiaknál ugyanez az arány 50, illetve 20% körüli. Az általános iskolai végzettségű 25–64 éves nőknek is csak a 34%-a dolgozik, egytizedük tartozik az egyéb inaktívok közé, 43%-uk pedig már véglegesen elhagyta a munkapiacot. A szakmunkás végzettségű férfiak csaknem háromnegyede, a nők 60%-a dolgozott a legutóbbi népszámlálás idején; az érettségizettek esetében nagyon hasonló arányok adódnak. A felsőfokú végzettségűek esetében a legmagasabb a foglalkoztatási ráta és itt a legkisebb a nemek közötti különbség is: a 25–64 éves diplomás nőknek a 77, a férfiaknak a 85%-a dolgozott 2001-ben, a népszámlálás idején.

Külön figyelmet érdemel, hogy mekkora a munkaerőpiacról kiszakadó – a kérdezés idején legalább 12 hónapja munka nélkül lévő, már nem tanuló, de még soha nem dolgozó – fiatalok aránya iskolai végzettség szerint. Annál is inkább, mert egy OECD-tanulmány a 25–54 évesek munkaerő-piaci viselkedését vizsgálva kiemeli, hogy – az európai országokkal összehasonlításban – Magyarországon a legmagasabb a legalább egy éve – bármilyen okból – nem dolgozók hányada (OECD, 2002). A népszámlálási adatok szerint pedig az általános iskolából lemorzsolódó 30 év alatti férfiak egynegyede, a nők 40%-a tekinthető munkaerő-piaci szempontból rendkívül hátrányos helyzetűnek. Ezek többsége olyan fiatal, aki az iskolából való kikerülés után még egyszer sem tudott elhelyezkedni. Ugyanez az arány az általános iskolát befejező nők között ugyan jóval alacsonyabb, de még mindig 10% körüli. Valamennyi idézett adat azt jelzi, hogy a képzetlenség a munkaerő-piaci, és ezen keresztül a tágabb értelemben vett társadalmi kirekesztődés egyik legfontosabb veszélyforrása. Ez a megállapítás a nőkre talán még inkább igaz, mint a férfiakra. A legalább középfokú végzettségű fiatalok között alacsonyabb a munkaerő-piaci szempontból hátrányos helyzetűek hányada. Közülük az érettségivel nem rendelkező nők 9, az érettségizettek 8%-a volt tartósan munkanélküli vagy már nem tanuló, még nem dolgozó státusban 2001-ben. Elgondolkodtató, hogy a 30 év alatti diplomás nőknek is a 7%-a található ebben a kategóriában.

A különböző iskolai végzettségű, 25–64 évesek gazdasági aktivitás szerinti összetétele nemenként, 2001 (%)

Gazdasági aktivitás	Befejezetlen általános		Befejezett általános		Szakmunkásképző	
	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi
Foglalkoztatott	7,8	15,5	34,5	42,4	60	72,6
Munkanélküli	4,7	10,2	5,1	10,1	6,5	8,7
Gyesen, gyeden	7,5	0,3	6,2	0,2	13,1	0,2
Öregségi, özvegyi nyugdíjas	40,4	23,9	29,1	19,2	2,3	1,2
Rokkantnyugdíjas	18,6	28,8	14	17,1	7,3	9,4
Egyéb inaktív, eltartott	20,9	21,2	11,1	10,9	10,8	7,9
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Gazdasági aktivitás	Érettségi		Diploma	
	Nő	Férfi	Nő	Férfi
Foglalkoztatott	62,7	75,1	76,9	85,1
Munkanélküli	3,9	4,3	1,5	1,7
Gyesen, gyeden	7,2	0,1	7,9	0,1
Öregségi, özvegyi nyugdíjas	13,3	8,0	8,2	7,4
Rokkantnyugdíjas	5,9	6,9	2,1	3,1
Egyéb inaktív, eltartott	7,0	5,6	3,5	2,5
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: KSH (2004)

Egy nemrégiben megjelent tanulmány szintén azt találta, hogy a nőknél a munkaerő-piaci esélyeket és kockázatokat jobban befolyásolja az iskolázottság, mint a férfiak esetében (Bukodi, 2004). Abban ugyan nincs nemek szerinti különbség, hogy a képzetlenek, a legfeljebb általános iskolai végzettségűek vesznek el legnagyobb valószínűséggel munkahelyüket, és ők találnak a legkisebb eséllyel újat. A többi iskolai végzettségi kategória hatását illetően viszont már mutatkozik némi eltérés a két nem között. Míg a férfiaknál a középiskolai érettségivel és az ennél magasabb végzettséggel rendelkezők kockázata között gyakorlatilag nincs különbség, a nőknél a képzettségnek lineárisan emelkedő pozitív hatása van: vagyis, minél iskolázottabb valaki, annál kisebb az állásvesztés kockázata. A nőknél ez az összefüggés az (ismételt) állástalálási esélyekben is megmutatkozik: ha a magasán kvalifikáltak el is vesznek állásukat, sokkal gyorsabban találnak újat, mint a képzetlenebbek. A férfiaknál a kvalifikáltak ilyen típusú munkaerő-piaci előnye alig-alig volt tetten érhető a kilencvenes években.

Szerepváltozások

Ha a képzettség és a munkaerő-piaci érvényesülés között ilyen szoros a kapcsolat, nyilvánvaló, hogy a felnőttkori tanulásnak igen fontos szerepe lehet a foglalkoztatási gondok enyhítésében és a munkaerő-piaci karrier kibontakoztatásában. Felnőttképzésen természetesen nemcsak az iskolarendszerű oktatást értjük; gondolunk itt minden tervszerű tanulási tevékenységre – legyen az formális, nem formális vagy informális –, melynek célja ismeretek szerzése, illetve készségek és kompetenciák fejlesztése.

Ezt a felfogást követve – egy 2003. évi KSH felmérés szerint – összességében kevesebb, mint 1600 ezer fő vett részt valamilyen oktatásban, képzésben a megkérdezést megelőző egy évben Magyarországon, a 15–74 éves népesség alig több mint egyötöde. Iskolarendszerű formában a vonatkozó korosztály 13, iskolarendszeren kívüli képzésben (is) 4,5%-a tanult, a nők inkább, mint a férfiak. Nagyon markánsak a korcsoportok szerinti differenciák: a fiatalabbak vállalkozó kedve jóval nagyobb, mint az idősebbeké (4. táblázat). Amíg a 25–34 éves nők 9%-a vett részt valamilyen iskolarendszerű képzésben a 2003. évi felmérést megelőző 12 hónapban, addig a 35–44 évesek esetében csak 3%-os volt ez az arány, az ennél idősebbeknél pedig még az 1%-ot sem érte el. Az iskolarendszeren kívüli tanulási formákat illetően valamelyest kisebbek az életkor szerinti különbségek, de ebben az esetben is a nők „vezetnek”.

4. táblázat

A képzésben részt vevők aránya a 25–64 évesek között nemenként, 2003 (%)

Korcsoport	Iskolarendszerű		Iskolarendszeren kívüli	
	Nő	Férfi	Nő	Férfi
25–34 évesek	8,6	7,3	8,0	6,4
35–44 évesek	3,1	1,6	7,6	5,0
45–54 évesek	0,9	0,2	4,2	3,2
55–64 évesek	0,1	0,0	1,4	1,3

Forrás: KSH (2004)

A 2003-as adatok szerint a legfeljebb általános iskolai végzettségű és az érettségizett nők és férfiak (elsősorban a gimnáziumot végzettek) vesznek részt a legmagasabb arányban iskolarendszerű oktatásban, esetükben a képzés szokásos folyamata ugyanis még nem zárult le. A szakmunkásképzőt, szakiskolát végzettek között viszont az arány elenyésző. A diplomás nőknek csaknem az egytizede vállalkozott ilyen keretek között tanulásra, többségük feltehetően a második (illetve a többedik) diploma megszerzése érdekében, (a diplomás férfiaknál ez az arány 6,5%). Az iskolarendszeren kívüli oktatás vonzereje (és lehetősége) a végzettséggel egyenes arányban növekszik mindkét nemnél: a legfeljebb az általános iskolát elvégző nőknek mindössze 1%-a

tanult ilyen formában (is), az érettségizetteknek viszont már 7, a főiskolát, egyetemet végzetteknek pedig 11%-a.

A felnőtt lakosság tanulási hajlandósága nagy szóródást mutat az Európai Unión belül is. A 2002. évi Európai Munkaerő Felmérés adatai szerint a vizsgálatot megelőző négy hétben az Unióban élő 25–64 éves férfiak 8, a nők 9%-a vett részt valamilyen képzésben (KSH, 2004). Tagállamonként a legmagasabb arányszám az Egyesült Királyságban mutatkozott: itt a vizsgált korcsoportozathoz tartozó nők esetében több mint 25%-ot tett ki az iskolarendszeren kívül tanulók aránya. Azonban nem sokkal maradnak el ettől a svéd, a dán, a finn és a holland adatok sem. A többi tagállamban viszont a részvétel átlag alatti, különösen a később csatlakozott országokban. A gazdaságilag élenjáró államok közül Németország mutatói alacsonyabbak az uniós átlagnál, ami – feltehetően – a német iskolarendszer sajátosságaival magyarázható (a szakmai képzés az esetek többségében az alapoktatás része). Ami a frissen csatlakozott országokat illeti, ezekben a felnőttképzés kevésbé elterjedt; Magyarország pedig még ezek sorában is az utolsó helyek egyikét foglalja el a férfiak 3, illetve a nők 3,7%-os részvételi arányával.

A munkaerőpiac szerkezete

A munkaerőpiac ágazati szerkezete általában csak hosszabb távon változik. Éppen ezért a mezőgazdaságnak az elmúlt évtizedben tapasztalható visszaszorulása (a nőknél 1992 és 2003 között évi 8%-os arányról 3%-ra) feltűnőnek mondható, míg az iparé mérsékeltek. A szolgáltatási ágazatokban hagyományosan magasabb a nők aránya, mint a férfiaké: 1992-ben a foglalkoztatott nők 64%-a, 2003-ban 74%-a dolgozott ezekben az ágazatokban; a férfiakra vonatkozó megfelelő arányok a következők: 44% és 51% (5. táblázat). A nők elsősorban az oktatásban és az egészségügyben felülreprezentáltak, a férfiak pedig a szállítás, a közlekedés és a kommunikációs szolgáltatások területén. A kereskedelem, a vendéglátás, a szállítás, a raktározás munkaerő-szükséglete a 2000-es években már kevésbé bővült. Egyre emelkedik viszont a foglalkoztatottak aránya – mind a nőknél, mind a férfiaknál – a gazdasági szolgáltatásokban, valamint az ingatlanügyletekre specializálódó vállalkozásokban: együttes arányuk 1992 és 2003 között 5%-ról 9%-ra emelkedett.

Szerepváltozások

5. táblázat

A foglalkoztatott nők és férfiak megoszlása nemzetgazdasági ágak szerint, 1992 és 2003 (%)

Nemzetgazdasági ágak	Nők		Férfiak	
	1992	2003	1992	2003
Mezőgazdaság, vadgazdálkodás, erdőgazdálkodás, halászat	7,7	2,7	14,7	7,8
Bányászat	0,4	0,1	2,1	0,5
Feldolgozóipar	24,8	21,1	27,3	25,7
Villamos energia-, gáz-, gőz-, vízellátás	1,7	1,0	3,5	2,4
Építőipar	1,7	1,4	8,5	12,9
Kereskedelem, javítás	15,0	15,9	9,3	12,6
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	3,6	4,4	2,3	2,8
Szállítás, raktározás, posta, távközlés	5,5	4,7	11,2	10,3
Pénzügyi tevékenység	2,8	2,8	0,8	1,1
Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás	3,9	6,8	3,2	6,8
Közigazgatás, védelem; kötelező társadalombiztosítás	5,5	8,0	6,2	7,1
Oktatás	12,7	14,3	3,5	3,4
Egészségügyi, szociális ellátás	9,5	11,4	2,7	2,9
Egyéb közösségi, személyi szolgáltatás	5,2	5,4	4,7	3,7
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: KSH Munkaerő-felmérés

Az elmúlt évtizedekben jelentősen átalakult a foglalkoztatottak foglalkozási szerkezete (6. táblázat). Ennek egyik jellegzetes megnyilvánulása a szellemi munkakörök térnyerése, főleg a nők körében. A nyolcvanas évek elején az aktív kereső nők 40%-a volt vezető, értelmiségi vagy rutin szellemi foglalkozású, 2002-ben viszont már a 50%-uk. A férfiak között – bár kisebb mértékben – szintén növekedett a vezetői, értelmiségi, hivatalnoki réteg és a középszintű szakalkalmazottak együttes aránya. A szellemi foglalkozásúak belső tagolódását illetően a nemek közötti különbségeket kell kiemelnünk. Amíg a férfiak között nagyjából egyforma – kb. 12–12%-os – a felső-, illetve az alsóvezetői, értelmiségi réteg hányada, addig a nőknél mintegy háromszorosa a különbség az utóbbiak javára. Emellett, a nők között jóval többen vannak a középszintű szakalkalmazottak is. Ugyancsak jellegzetesek az időbeli változások: a nőknél a rutin szellemi foglalkozásúak aránya valamelyest visszaesett az elmúlt húsz évben, ezzel párhuzamosan viszont jelentősen megemelkedett a különböző szintű vezetők, értelmiségi szakalkalmazottak hányada.

A foglalkoztatott nők és férfiak megoszlása társadalmi-foglalkozási rétegek szerint, 1983–2002 (%)

Társadalmi-foglalkozási réteg	Nő				Férfi			
	1983	1992	1999	2002	1983	1992	1999	2002
Felső- és középvezető, felsőszintű értelmiségi, hivatalnok	5,3	5,4	9,0	9,2	9,7	10,4	11,2	11,6
Alsóvezető, alsószintű értelmiségi, hivatalnok	16,2	23,0	24,5	26,8	8,8	10,4	11,9	11,5
Rutin szellemi	19,0	19,2	16,6	14,2	2,4	1,8	2,3	2,6
Rutin szolgáltatási	6,7	8,3	11,6	12,1	1,8	2,7	3,8	3,9
Nem mezőgazdasági vállalkozó	1,5	3,7	6,6	5,4	2,3	6,4	11,7	10,3
Mezőgazdasági vállalkozó	0,2	0,5	0,8	0,7	1,2	1,6	2,7	2,1
Szakképzett fizikai	12,1	12,4	11,3	9,9	37,5	36,6	31,8	31,9
Szakképzetlen munkás	29,3	23,1	18,0	21,0	27,3	23,4	20,6	22,7
Mezőgazdasági munkás	9,7	4,4	1,6	0,9	9,0	6,7	4,0	3,4
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: 1983, 1992: a KSH Társadalmi mobilitás felvételei; 1999: a KSH Életmód- és időmérés-felvétele; 2002: a KSH NKI „Életünk fordulópontjai” című vizsgálata

A szellemi foglalkozásúak térnyerésének természetes következményeként általánosan visszaesett a fizikai foglalkozásúak aránya. A szakmunkások hányada a férfiaknál jobban csökkent, mint a nőknél; a szakképzetlen ipari foglalkozásúak esetében a visszaesés mértéke nagyjából egyforma volt. Figyelemre méltó, hogy az ezredforduló után ez utóbbi réteg részaránya valamelyest növekedett mindkét nemnél, jelezve a foglalkozási szerkezet jövőbeni esetleges polarizálódását: a kvalifikációt igénylő foglalkozási pozíciók mellett a szakképzetlen státusok bővülését is. Az elmúlt évek egyik sajátos fejleménye, hogy megemelkedett a rutin jellegű szolgáltató tevékenységeket űzők aránya. Ebbe a kategóriába az egyszerű irodai munkát végzők, a kereskedelmi, vendéglátó-ipari és az egyéb szolgáltatási ágazatokban többnyire szakképzettség nélkül dolgozók tartoznak. A 2002-re vonatkozó adatok tanúsága szerint ezt a foglalkozási területet a nők uralják: az aktív keresők közül több mint egytizedük tartozik ide, míg a férfiaknak csak 4%-a. Még látványosabb a két nem közötti különbség a 35 évesnél fiatalabbak körében: jelenleg a fiatal nők 17%-a dolgozik valamilyen egyszerű szolgáltatási munkakörben, szemben az ugyanebbe a korosztályba tartozó férfiak 6%-os rátájával. Lényegesek az időbeli változások is, amelyek a fiatalokra nézve a legnagyobbak: ez a nők körében 8%-ról 17%-ra emelkedett 1983 és 2002 között (Bukodi, 2001). A korcsoportos adatok által is megerősített egyes vélekedések szerint a rutin szolgáltatási foglalkozásúak helyzete sajátos, amennyiben zömük a munkaerő-piaci karrierje elején álló fiatal, aki pillanatnyi pozícióját átmenetinek tekinti (KSH, 2003). Eszerint elképzelhető, hogy a

jövőben éppen a képzetlen szolgáltatási foglalkozások alkotják majd a szakmastruktúra legkevésbé stabil csoportját.

Figyelemre méltó a vállalkozói réteg gyarapodása is. A nyolcvanas évek elején az aktív kereső férfiak mindössze 2%-a dolgozott nem mezőgazdasági önállóként, ez az arányszám a kilencvenes évek elejére 6, az ezredforduló utánra pedig 10%-ra ugrott. Alacsonyabb hányad mellett ugyan, de a nők esetében is hasonló mértékű volt a növekedés üteme. Emellett a mezőgazdasági önállók meglehetősen kis létszámú, de folyamatosan gyarapodó csoportot alkotnak.

A nemek közötti foglalkozási szegregáció nagyságának változásáról tudósít a 7. táblázat. Az itt alkalmazott mutató azt fejezi ki, hogy a különböző időszakokban összességében mekkorák voltak a nők és férfiak közötti foglalkozás-szerkezeti különbségek. Az arányszámok szerint az utóbbi húsz évben valamelyest csökkent a foglalkozási szegregáció mértéke: míg 1983-ban az aktív kereső férfiak foglalkozási struktúrája 64%-ban tért el a nőkéétől, addig a 2001-es népszámlálás idején már „csak” 59%-ban. A fiatalok esetében jelentősebb a két nem foglalkozás-szerkezetének a közeledése: a kilencvenes évek elején még 70%-os volt az eltérés, az ezredforduló után 59%-os. Ez annak köszönhető, hogy egyre több fiatal nő kezdi a pályáját olyan – az esetek többségében magasabb iskolai végzettséget igénylő – foglalkozásokban, amelyeket korábban inkább a férfiak uraltak.

7. táblázat

A nemek közötti foglalkozási szegregáció indexeinek alakulása 1983 és 2001 között (%)

Év	Foglalkoztatottak	35 év alatti foglalkoztatottak
1983	64,4	69,8
1992	64,5	70,1
1996	62,3	64,5
2001	59,5	59,4

Forrás: 1983, 1992: a KSH Társadalmi mobilitás felvételei; 1996: Mikrocenzus; 2001: Népszámlálás.

Megjegyzés: Az ún. dissimilaritási indexek kiszámítása a négyjegyű FEOR foglalkozási kategóriái alapján történt. A kiszámítás módja a következő:

$\Delta = \sum |p_{it} - p_{i}| / 2$, ahol Δ -vel jelöljük magát az indexet, az i a részletes FEOR-csoportokra utal, a t a különböző vizsgálati éveket, a p pedig az előfordulási arányszámokat jelöli.

A két nem közötti foglalkozás-szerkezeti különbségek a posztszocialista országokban nagyobbak, mint a fejlett nyugati társadalmakban (8. táblázat). Amíg Lengyelországban a szegregációt kifejező mutató értéke 62%-os volt az ezredforduló körül, addig Franciaországban csak 55, az Egyesült Államokban pedig ennél is jóval alacsonyabb, 46%.

A foglalkozási szegregáció nagysága a különböző országokban
(disszimilaritási index, %)

Országok	%
Lengyelország	61,6
Magyarország	59,5
Cseh Köztársaság	59,1
Ausztria	56,9
Franciaország	55,4
Spanyolország	52,8
Egyesült Államok	46,3

Forrás: Anker *et al.* (2003)

Ami a nemek szerinti kereseti különbségeket illeti, ezek is csökkentek némileg az elmúlt években: a nők bruttó átlagkeresete 1995-ben a férfiakénak 81, 2002-ben 85%-át érte el. Figyelmet érdemlően változott e tekintetben a szakmastruktúra szerepe. 1995-ben még – a sokszor csak minimális szakképesítést igénylő – szolgáltatói foglalkozásokban szenvedték el a legnagyobb kereseti hátrányt a nők, 2002-ben viszont már a diplomát igénylő állásokban; igaz, 2001 és 2002 között – feltehetően a pedagógusbérek rendezésének köszönhetően – e téren némi javulás következett be. A vezető pozíciók esetében az időbeli változást egy U-alakú görbe írja le: 1995 és 1999 között a férfiakéhoz képest romlottak a nők kereseti viszonyai, azután némileg javultak. A közeledés azonban leginkább a szakképzettséget nem igénylő foglalkozásoknál mutatkozik.

Munkaerő-piaci dinamika, mobilitás

Éves átlagban a foglalkoztatott férfiak 6–7%-a, a nőknek pedig 5–6%-a változtat munkahelyet (9. táblázat). Különösen a fiatalok mobilitási rátája magas: 2003-ban a 15–24 éves aktív keresők 14%-a, a 25–29 évesek egytizede került a megelőző 12 hónapban új munkahelyre. Nyilvánvaló okokból következően, minél idősebb a munkavállaló, annál kisebb az állásváltás valószínűsége. A képzettség szerinti differenciák kevésbé látványosak, ennek ellenére látható, hogy az iskolázottsági hierarchiában felfelé haladva csökken a mobilitási ráta.

A korábbi elemzések azt mutatják, hogy a kilencvenes években a férfiak karrier-mobilitása nagyobb lendületet kapott, mint a nőké (Bukodi, 2004; Bukodi–Róbert, 2002; 2004). Míg a férfiak több mint 30%-a legalább egyszer elveszítette a munkahelyét az 1991 és az 1997 közötti időszakban, addig a nőknél ez az arányszám csak 13%-os volt. Ugyanebben a periódusban a férfiak szintén csaknem 30%-ának sikerült (újra) munkát találnia, a nők ese-

Szerepváltozások

tében viszont ez a hányad még a 10%-ot sem érte el. Figyelemre méltóak a foglalkozási mobilitásra vonatkozó eredmények is. Ebben szintén a férfiak járnak elől. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy 1991 és 1997 között a férfiak háromnegyede váltott pozíciót; a nőknél ez az arány jóval alacsonyabb, csupán 48% volt.

9. táblázat

A megelőző 12 hónapban munkahelyet változtatók aránya a foglalkoztatottakon belül, 1999–2003 (%)

	1999	2000	2001	2002	2003
Nő	5,6	5,5	5,3	5,5	6,0
Férfi	7,2	6,6	6,5	6,6	8,0

Forrás: KSH Munkaerő-felmérésének megfelelő idősorai

A tényleges és a tervezett állásváltatások volumenét összehasonlítva az utóbbiak aránya jóval magasabb, a nőknél 17, a férfiaknál 20%-os. A befolyásoló tényezők ebben az összefüggésben is hasonlóképp érvényesülnek, mint a tényleges foglalkozási mobilitásnál: míg a 30 év alattiaknak 30, addig az 50 év felettieknek csak 7%-a szeretne más munkahelyen dolgozni; képzettség szerint vizsgálva, inkább a szakmunkás végzettségű és az érettségizett nőknek és férfiaknak van ilyen szándéka.

A munkahely-változtatásra sokféle ok készítheti az érintetteket (*10. táblázat*). A legtöbben a magasabb kereset reményében szeretnének váltani, főleg a férfiak, a 40 évnél fiatalabbak és az alacsonyabb iskolázottságúak egyaránt mintegy háromnegyedes arányban. Fontos szempont a szakmai karrier előmozdítása is, elsősorban a fiatalok és az érettségizettek, diplomások számára. A nők csaknem 25%-a, a férfiak 21%-a jobb munkakörülményeket szeretne, de hasonlóan fontos ez a motívum a legfeljebb szakmunkásképzőt, szakiskolát végzettek esetében is. A nőknél 18%-os azok aránya, akik a rövidebb munkaidő, több szabadidő reményében gondolkodnak az állásváltatáson; az átlagosnál nagyobb súllyal esik latba ez a szempont a középfokú végzettségűeknél és a fiataloknál. Leginkább a középgenerációhoz tartozó gyermekes nők számára fontos, hogy a családi feladatokkal jobban összeegyeztethető munkát végezzenek. Főleg a 40–49 évesek emelték ki azt a szempontot, hogy a munkahelyük a lakásukhoz, lakóhelyükhöz közelebb legyen. A nők 8, a férfiak 6%-a viszont azért tervez váltást, mert nem szereti a jelenlegi munkáját, munkatársait. A legkevesebben (4%) arra hivatkoznak, hogy másodállást szeretnének vállalni, amire így nagyobb esélyük lenne.

Miért szeretne munkahelyet változtatni? – kérdésre adott válaszok megoszlása
a nők és férfiak körében, 2002 (%)

Okok	Nő	Férfi
Több pénzt szeretne keresni.	68,8	74,4
Lakásához közelebbi munkahelyet szeretne.	11,1	10,6
A családdal jobban összeegyeztethető munkát szeretne.	14,3	8,0
Nem szereti a munkáját, a munkatársait.	7,9	6,2
Rövidebb munkaidőt, több szabadidőt szeretne.	18,3	16,2
Mellékállást szeretne vállalni.	4,1	4,4
Jobb munkakörülményeket szeretne.	23,2	21,3
Szakmai fejlődése, karrierje érdekében.	27,9	22,4

Forrás: KSH NKI „Életünk fordulópontjai” felvétel, 2002.

A kereső- és termelőmunkára fordított idő

A kereső- és termelőmunkára fordított idő terjedelméről és szerkezetének sajátosságairól, a lakosság időfelhasználásáról az ún. időmérleg-vizsgálatok tájékoztatnak¹.

A 15–74 évesek időfelhasználása egy átlagos napon nemek szerinti bontásban, 1986-ban, 1993-ban és 2000-ben (a különböző tevékenységekre fordított idő aránya, %)

Időfelhasználás	1986		1993		2000	
	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi
Kereső- és termelőtevékenység	15,4	23,7	12,6	20,4	11,9	18,2
Tanulás	1,4	1,5	0,3	0,4	2,3	2,3
Háztartási és ház körüli munka	18,1	6,0	19,9	7,3	16,7	6,5
Ezen belül:						
házimunka	15,3	2,8	15,3	3,8	12,8	3,4
Közlekedés	3,8	4,9	3,5	4,3	3,8	4,5
Fiziológiai szükségletek	46,7	46,5	47,3	47,5	47,4	47,3
Szabadon felhasználató idő	14,6	17,4	16,3	20,1	17,9	21,2
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: KSH Időmérleg-felvétel 1986/87, 1993, 1999/2000

Megjegyzés: Az 1993. évi felvétel nem a teljes évre, csak a tavaszi negyedévre vonatkozott.

¹ Az ilyen típusú vizsgálatok részleteiről lásd: Falussy (2004).

Szerepváltozások

Az elmúlt 15 évben jelentősen átalakult a népesség időfelhasználási struktúrája. Ezt mutatja, hogy amíg a nyolcvanas évek közepén a 15–74 éves férfiak egy átlagos napjának csaknem az egynegyede kereső-termelő munkával telt, addig az ezredfordulón már csak 18%-a. A nők esetében valamivel kisebb a csökkenés mértéke: 15-ről 12%-ra (11. táblázat). Növekedett viszont a szabadidő mennyisége: a férfiaknál 17-ről 21%-ra, a nőknél 15-ről 18%-ra. Magától értetődően a háztartási munkákra mindhárom időpontban a nők fordítottak több időt, bár a kilencvenes években némileg visszaesett az ilyen típusú tevékenységekre fordított napi időarányuk.

Szinte minden korcsoportot egyformán érintettek ezek a változások; a mögöttük meghúzódó okok persze különbözőek. Jelenleg a 15–19 éves nők és férfiak egy napjának mindössze 4%-a telik jövedelemszerző munkával (másfél évtizeddel ezelőtt a férfiakénak még 11%-a, a nőkének 8%-a) (12. táblázat). Ez jórészt abból következik, hogy az iskolai életszakasz kitolódásával a korosztály egyre nagyobb hányada még tanul. (Míg 1991-ben a 20 évesek még csak 14%-a vett részt nappali tagozatos képzésben, addig 2002-ben már 41%-uk.) Ezt a trendet támasztja alá a tanulásra, önképzésre fordított idő arányának változása is. A nyolcvanas évek közepén a 15–19 évesek egy átlagos napjának még csak 11%-át tette ki a tanulás, az ezredfordulón már 16%-át. A képzésre fordított idő hányada egyébként a 20–24 éveseknél is megkétszereződött, szintén elsősorban az oktatási expanziónak, másodsorban az iskolarendszeren kívüli tanulási tevékenységek térnyerésének köszönhetően. Ennek következményeként a kereső- és termelőmunkára fordított napi időarányuk valamelyest csökkent az elmúlt másfél évtizedben: a nőknél az 1986. évi 14%-ról 11%-ra; a férfiaknál nagyobb volt a visszaesés mértéke: 22-ről 17%-ra.

12. táblázat

A kereső- és termelőtevékenységre fordított napi időmennyiség aránya életkor szerint a nők és férfiak körében, 1986–2000 (%)

Korcsoportok	1986		1993		2000	
	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi
15–19 évesek	8,5	11,4	9,9	10,6	3,6	3,8
20–24 évesek	13,9	21,8	12,5	19,0	11,4	17,1
25–29 évesek	13,6	26,3	13,3	22,5	14,2	22,0
30–39 évesek	18,9	27,9	15,2	24,6	14,8	23,3
40–49 évesek	22,4	28,4	19,0	25,1	17,7	23,3
50–54 évesek	20,1	28,8	15,7	21,8	16,3	21,1
55–59 évesek	13,8	25,3	8,3	18,3	9,8	18,4
60–64 évesek	10,5	18,0	7,6	13,4	6,6	12,8
<i>Átlag</i>	<i>16,4</i>	<i>24,5</i>	<i>13,9</i>	<i>21,6</i>	<i>13,0</i>	<i>19,1</i>

Forrás: KSH Időmérleg-felvétel 1986/87, 1993, 1999/2000.

Megjegyzés: Az 1993. évi felvétel nem a teljes évre, csak a tavaszi negyedévre vonatkozott.

A férfiak esetében mindhárom időpontban a középkorúak – a 30–49 évesek – töltötték a legtöbb időt jövedelemszerző munkával, de náluk is mintegy 4 százalékpontnyi a visszaesés a napi időarányokat tekintve. A nők körében a 40–49 éveseknél a legmagasabb a kereső- és termelőmunkára fordított időarány – összhangban azzal a ténnyel, hogy náluk a legmagasabb a foglalkoztatási ráta is. A visszaesés azonban ebben a csoportban is egyértelmű: a kereső-termelő munkára fordított idő aránya a nyolcvanas évek közepi 22-ről 18%-ra csökkent egy átlagos napon. Az idősebbek esetében még markánsabbak a változások: az 55–59 éves férfiaknál 25-ről 18%-ra, az 50–54 éves nőknél 20-ről 16%-ra esett a kereső- és termelőmunkára fordított napi időmennyiség.

Ezeknek a tendenciáknak azonban nem a tanulás egyre népszerűbbé válása az oka, inkább a kilencvenes évek munkaerő-piaci, illetve foglalkozási átrendeződései, valamint a munkaidőben, munkaterhelésben, a munka tartalmában bekövetkezett változások. Gondolunk itt egyrészt a tömegeket érintő munkanélkülivé, inaktívvá (rokkant nyugdíjassá, leszázalékoltta, öregégi nyugdíjassá) válásra, másrészt a munkastruktúra átrendeződésére. Ahogyan a korábbiakban már említettük, az elmúlt másfél évtizedben jelentős változások történtek a foglalkozás-szerkezetben: növekedett és tovább differenciálódott az értelmiségi, hivatalnoki, szakértői réteg, megugrott a szolgáltatási foglalkozásúak aránya, folyamatosan emelkedett az önfoglalkoztatók, vállalkozók, másokat alkalmazók hányada, és ezzel párhuzamosan csökkent a „klasszikus” munkás réteg súlya, nagyon jelentősen apadt a mezőgazdaságból élők aránya. Ezek az átalakulások nyilvánvalóan a jövedelemszerző munkára fordított idő mennyiségében is változásokat – leginkább csökkenést – idéztek elő, főleg a középkorúak tagjainál.

Az is nyilvánvaló, hogy a kötelező munkaidő általános csökkenése, a flexibilis foglalkoztatási formák térnyerése (szerződéses, alkalmi munkavégzés, részdíjs foglalkoztatás)² is befolyásolták a jövedelemszerző munkára fordított időmennyiség alakulását, habár nem minden esetben világos, hogyan. Egyfelől az alkalmi, a megbízási foglalkoztatás – elvileg – kevesebb munkaidő ráfordítással is járhat, mint a hagyományos foglalkoztatás (mert pl. nincs hivatalos munkaidő, annyi idő „fordítható” a feladatokra, amennyit azok hatékony elvégzése megkíván stb.). Másfelől azonban, ezeknek a formáknak a terjedése akár még növelheti is a jövedelemszerzésre fordított időt, hiszen hivatalos munkaidő híján a feladatok akár mikor elvégezhetők, a napok „széttöredeznek”, a munkavégzés és a szabadidő összefolyik, egymástól nehezen elválaszthatóvá válik. A jövedelemszerző munka és a szabadidő elválaszthatóságának a problémája egyébként a foglalkozási struktúra „felérté-

---

² A határozott idejű munkaszerződéssel és az alkalmi munkában dolgozók aránya nemzetközi összehasonlításban alacsony, de növekvő: 2003-ban 7,5%-ot tett ki (KSH, 2004). Figyelemre méltó, hogy ez a foglalkoztatási forma az Európai Unióban általában a nőknél gyakori, nálunk viszont a férfiak esetében mutat magasabb arányt.

kelődése” kapcsán is felmerül. Hiszen az értelmiségi, szakértői, az új kreatív „szellemi” munkák, foglalkozások aránynövekedésével egyre nehezebb lesz megmondani egy adott tevékenységről, hogy az inkább a jövedelemszerzést vagy a kikapcsolódást, a tartalmas szabadidő-eltöltést szolgálja. A foglalkozási szerkezet átalakulásakor azonban nemcsak felértékelődésről beszélhetünk; hiszen folyamatosan növekszik a minimális képzettséget megkívánó, rutinfeladatok ellátását magában foglaló, többnyire szolgáltatási, illetve egyéb „kiszolgálói” foglalkozások súlya is, főleg a nőknél (ahogyan erre is utaltunk a korábbiakban). Ezeknek a munkaköröknek a munkaidő-igénye pedig még akár növekedhetett is az elmúlt egy-másfél évtizedben.

A foglalkoztatottak kereső- és termelőmunkára fordított idejének nagysága és szerkezete

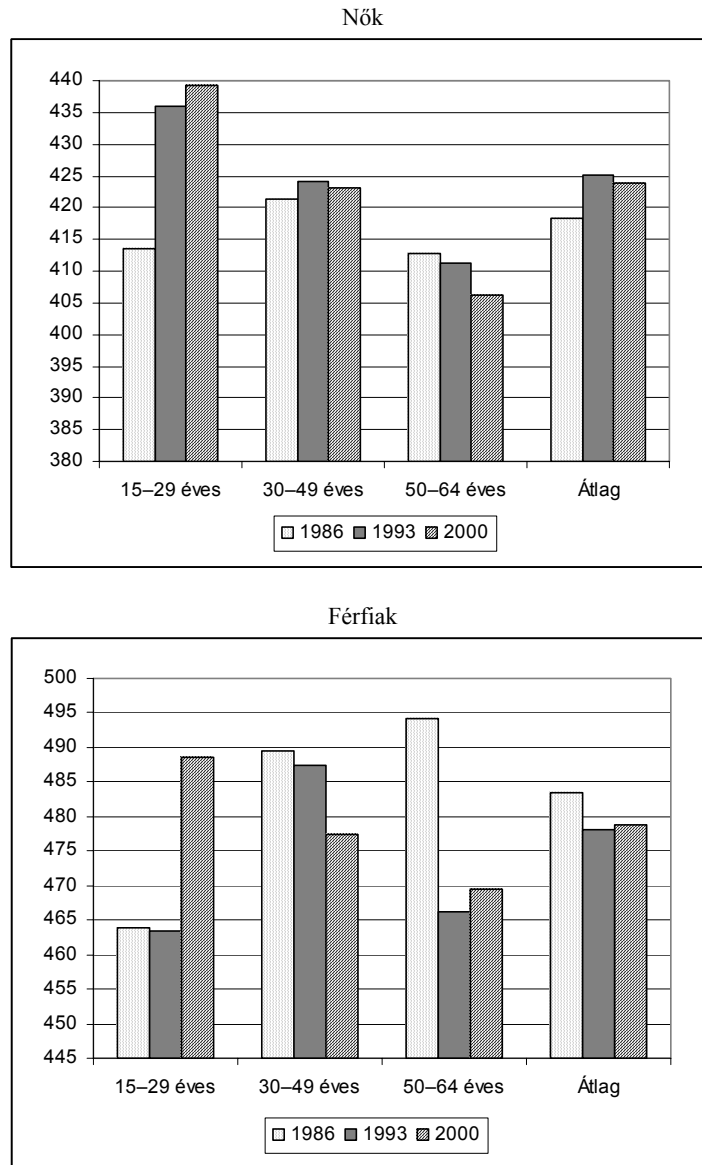
A rendelkezésre álló időmérleg-adatok szerint az elmúlt másfél évtizedben a férfiaknál valamelyest csökkent, a nőknél némileg növekedett a foglalkoztatottak kereső- és termelőmunkákra fordított idejének mennyisége; ezek a változások túlnyomórészt az 1986 és 1993 közötti időszakban zajlottak le (2. ábra). Az igazán figyelemre méltó átalakulások életkori metszetben történtek: míg a nyolcvanas évek közepén az idősebb – 55 év feletti – férfiak és a középkorú nők dolgoztak a legtöbbit, addig az ezredfordulón a legfiatalabbak, a 30 év alattiak. Eszerint a most érvényesülő összefüggés az 1986-ban tapasztaltnak gyakorlatilag a fordítottja: akkor az életkor emelkedésével növekedett a foglalkoztatottak munkára fordított időmennyisége, ma viszont csökken. Azaz, a fiatalok esetében ugyan lényegesen visszaesett a foglalkoztatottak aránya, így összességében csökkent a kereső- és termelőmunkára fordított időarányuk, viszont aki közülük a munkaerőpiac aktív szereplője, az jóval többet dolgozik most, mint a korábbi időszakokban. Az azonban most is igaz, hogy a nők munkára fordított ideje alacsonyabb, mint a férfiaké: a 15–29 éves foglalkoztatott nők egy átlagos ledolgozott napon mintegy 440 percet dolgoznak, a férfiak csaknem 490 percet.

Foglalkozási csoportok szerint vizsgálva mindkét nemnél az alkalmazottakkal dolgozó vállalkozók és a rutin szolgáltatási-kereskedelmi foglalkozásúak munkával töltött ideje a legmagasabb, és a növekedés mértéke is az utóbbi esetben a legnagyobbak között szerepelt (13. táblázat). A foglalkoztatott nők közül még a szakképzett fizikaiak és a közvetlen termelésirányítók is az átlagnál jóval több időt töltenek kereső- és termelőmunkával, és itt szintén szignifikáns mértékű növekedés volt megfigyelhető a vizsgált periódusban. A foglalkoztatott férfiaknál még mindig lényegesnek tűnik a szellemi-fizikai választóvonal. A fizikai foglalkozásúak általában lényegesen több időt fordítanak jövedelemszerző (és egyéb) munkákra, mint a szellemi munkakörökben dolgozók, habár a szakképzett ipari munkások kivételével visszaesés volt tapasztalható ebben a vonatkozásban 1986 és 2000 között. Úgy

véljük, hogy ezek a trendek alapvetően a foglalkozási szerkezet és a munkastruktúra fentiekben vázolt átalakulásának a következményei.

2. ábra

A foglalkoztatott nők és férfiak kereső- és termelőmunkára fordított ideje egy átlagos ledolgozott napon életkor szerint, 1986, 1993, 2000 (perc)

Forrás: KSH Időmérleg-felvétel 1986/87, 1993, 1999/2000

Megjegyzés: Az 1993. évi felvétel nem a teljes évre, csak a tavaszi negyedévre vonatkozott.

Szerepváltozások

13. táblázat

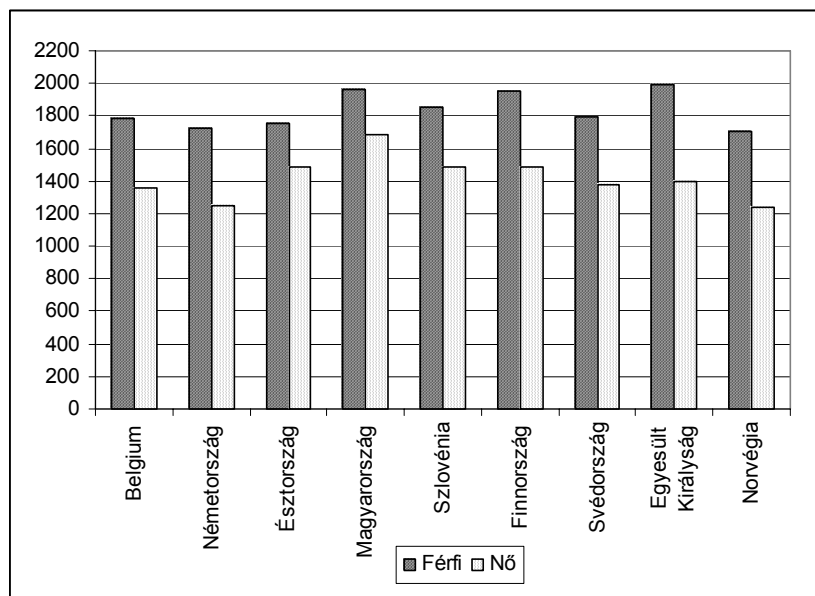
A foglalkoztatott nők és férfiak kereső- és termelőmunkára fordított ideje egy átlagos ledolgozott napon társadalmi-foglalkozási csoportok szerint, 1986 és 2000 (perc)

Társadalmi-foglalkozási csoport	1986		2000	
	Nő	Férfi	Nő	Férfi
Felső- és középvezetők, szakértők	430,3	454,6	427,2	462,4
Alsóvezetők, alsósintű értelmiségiek	413,6	455,3	411,6	446,1
Középszintű szellemi foglalkozásúak	418,6	452,9	430,0	455,0
Szolgáltatási-kereskedelmi foglalkozásúak	428,6	480,0	446,7	495,8
Vállalkozók alkalmazottal	..	..	445,5	504,8
Vállalkozók alkalmazott nélkül	429,0	497,9	414,4	472,0
Mezőgazdasági vállalkozók	400,5	513,3	340,5	478,6
Közvetlen termelésirányítók	402,0	468,4	443,0	494,8
Képzett munkások	426,7	475,8	442,9	482,5
Képzetlen munkások	412,9	492,9	414,9	485,5
Mezőgazdasági munkások	415,4	537,6	369,0	485,0
<i>Átlag</i>	<i>418,1</i>	<i>483,1</i>	<i>423,6</i>	<i>477,2</i>

Forrás: KSH Időmérleg-felvétel 1986/87, 1999/2000

Figyelemre méltó, hogy európai összehasonlításban a magyar foglalkoztatott nők töltik a legtöbb időt jövedelemszerző munkával (3. ábra). Éves szinten a ledolgozott órák becsült száma náluk több mint 1600, míg az Egyesült Királyságban csak 1400, de Szlovéniában sem éri el az 1500 órát. Persze a keresőtevékenységre fordított idő mennyisége összefügg a foglalkoztatási struktúrával is. Például Németországban, ahol a legalacsonyabb a jövedelemszerző munkára fordított időmennyiség, a 20–49 éves nők 37%-a rész munkaidőben dolgozik, míg Magyarországon mindössze 4%-uk. Ráadásul, a rész munkaidőben dolgozók aránya 1995 óta alig emelkedett, noha mind egyéni (a családi kööttségekkel jobban összeegyeztethető, egészségügyi problémák, csökkent munkabírás esetén is megfelelő lehet), mind makrogazdasági szempontból (szélesebb körű foglalkoztatottságra ad lehetőséget) előnyökkel járna. Hazánkban leginkább az idősebb és alacsony iskolai végzettségű nők dolgoznak rész munkaidőben.

A jövedelemszerző munkára fordított idő nagysága a foglalkoztatott nők és férfiak körében, európai összehasonlításban az ezredfordulón (ledolgozott órák becsült, éves száma)

Forrás: EUROSTAT (2004)

A kereső- és termelőtevékenységekre fordított idő legnagyobb – és egyre növekvő – részét a főfoglalkozású munkavégzés teszi ki. A 25–64 éves férfiak esetében az összes munkatevékenység 62%-át a főállás köti le. A nőknél valamivel kisebb, 58%-os ez a hányad; ugyanakkor, náluk nagyobb volt az aránynövekedés üteme az utóbbi másfél-két évtizedben, mint a férfiaknál. Minél iskolázottabb valaki, annál nagyobb hányadot szakít ki a főfoglalkozású munka az összes munkatevékenységre fordított idejéből: amíg a legfeljebb általános iskolai végzettségű 25–64 éves nőknél csak 33%-osig a diplomásoknál 77%-os ez az arány. Napjainkhoz képest a nyolcvanas évek közepén az iskolai végzettség differenciáló szerepe még sokkal kevésbé volt meghatározó.

1986 és 2000 között mintegy felére csökkent a jövedelemkiegészítő tevékenységek súlya a kereső- és termelőmunkán belül, ami leginkább a szakmunkásképzőt végzetteket és az érettségizetteket érintette. Figyelemre méltó, hogy a saját gazdaságban végzett mezőgazdasági munka 2000-ben még mindig az összes munkatevékenység 28–29%-át teszi ki – annak ellenére, hogy mind a férfiaknál, mind a nőknél apadt az ilyen típusú tevékenységekre fordított időarány a vizsgált időszakban. A képzettség szerepe ebben a vonatkozásban is tovább erősödött: az ezredfordulón a 25–64 éves befejezetlen álta-

lános iskolai végzettségű nőknél az összes termelőmunkára fordított idő 66%-át a mezőgazdasági kiegészítő tevékenységek tették ki, a diplomásoknál viszont még a 10%-ot sem érte el ez az időhányad. Emellett, a képzetlenebbeknél nemhogy csökkent volna, inkább növekedett a saját gazdaságban végzett mezőgazdasági munka súlya – párhuzamosan a főfoglalkozású munkatevékenységekre fordított időarány visszaszorulásával. A nem fizetett segítő munka volumene a nőknél mindig is nagyobb volt, mint a férfiaknál, habár mindkét nemnél enyhe visszaesés történt a kilencvenes években. A végzettség szerinti mintázatban is némi átrendeződés figyelhető meg: a nyolcvanas évek közepén a legképzetlenebb és a legképzettebb nőknél volt kiugróan magas a nem fizetett segítő munkára fordított időhányad, a legutóbbi időmérleg vizsgálat idején viszont már csak a legfeljebb általános iskolai végzettségűeknél volt az átlagot meghaladó ez az arány.

A család és a keresőmunka összeegyeztetése

A konfliktusok – és az ezekből előbb-utóbb következő válás – megelőzése érdekében lényeges, hogy a családok kialakítsák a munkamegosztás számukra legmegfelelőbb és leghatékonyabban működő mechanizmusát. A domináns és hagyományos változat szerint a férfiak több időt fordítanak a jövedelemszerző tevékenységekre, mint a nők, viszont az utóbbiak végzik a háztartási és a gyermekellátáshoz kapcsolódó munkák java részét. 2000-ben egy átlagos napon a férfiak 189, míg a nők 122 percet foglalkoztak valamilyen jövedelemszerző munkával; ezzel szemben a háztartási és a gyermekek ellátásához kapcsolódó tevékenységekkel a férfiak átlagosan 161, míg a nők csaknem 300 percet töltöttek (*14. táblázat*). Ezeket az arányokat a gazdasági aktivitás magától értetődően alapvetően befolyásolja. A másik lényeges differenciáló tényező a családszerkezet. Hatása nemenként különböző. A férfiak közül a gyermekesek – főleg a 7–17 éves gyermekkel rendelkezők – dolgoznak a legtöbbet, a nők közül viszont a gyermektelenek. Sajátos a helyzete a gyermekeiket egyedül nevelő nőknek, akik az átlagnál több időt kénytelenek fordítani jövedelemszerző munkákra. A háztartással és a gyermekellátással, illetve -gondozással kapcsolatos tevékenységekkel – nyilvánvalóan – a kisgyermeket nevelő nők töltenek a legtöbb, az egyedülálló gyermektelenek pedig a legkevesebb időt.

Figyelemre méltó, hogy a magyar nők töltik a legtöbb időt házimunkával és gyermekellátással a legutóbbi európai időmérleg vizsgálat eredményei szerint (EUROSTAT, 2004). Az átlagosnál nagyobb a háztartási munkára fordított idő mennyisége még Szlovéniában és Észtországban is. A férfiakat illetően ugyan kisebbek a nemzetek közötti különbségek – hasonlóan a jövedelemszerző munkára fordított időmennyiséghez –, de a legmagasabb értékeket – Svédországgal kiegészülve – esetükben is ugyanezekben az államokban mérték.

A háztartással kapcsolatos munkákra és a jövedelemszerző tevékenységekre fordított idő egy átlagos napon a nők és férfiak körében életciklus szerint, 2000 (perc)

Életciklus	Háztartási munka és gyermekellátás				Jövedelemszerző munka			
	Teljes népesség		Foglalkoztatottak		Teljes népesség		Foglalkoztatottak	
	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi
Egyedülálló gyermek nélkül	201,8	108,7	151,7	88,2	97,4	165,3	290,4	321,4
Egyedülálló gyermekkel	310,5	..	250,9	..	204,5	..	283,2	..
Párban élő gyermek nélkül	320,5	189,9	246,1	136,4	114,7	141,4	282,5	305,1
Párban élő 0–6 éves gyermekkel	452,9	191,3	335,2	174,7	91,1	286,5	217,8	323,2
Párban élő 7–17 éves gyermekkel	323,9	164,3	287,9	142,9	215,3	290,8	271,3	337,6
<i>Átlag</i>	<i>297,6</i>	<i>160,8</i>	<i>233,5</i>	<i>129,3</i>	<i>122,4</i>	<i>189,0</i>	<i>275,4</i>	<i>320,0</i>

Forrás: KSH időmérleg-felvétel 1999/2000

Ahogy a korábbiakban arra már utaltunk, a családban élő gyermekek száma és életkora lényegesen befolyásolja a nők munkaerő-piaci kötődését. Figyelembe véve a családi állapotnak és a partner munkaerő-piaci helyzetének a hatását is, az óvodás korú gyermeket nevelő anyák nagyobb valószínűséggel veszítik el állásukat és válnak inaktívvá, illetve kisebb eséllyel térnek vissza a munkaerőpiacra, mint gyermektelen vagy nagyobb gyermekkel rendelkező társaik (Lakatos, 2001; Nagy, 2001). A foglalkozási karrier esetében a gyermekek befolyásoló szerepe megint csak nem meglepő. Hat éves kor alatti gyermek mellett fordul elő a legkisebb valószínűséggel a nők foglalkozási státusának javulása, és a kisgyermekes nők vannak a leginkább kitéve a lefelé irányuló karriermozgás veszélyének (Bukodi, 2004). A magyarázó okok ugyanazok, mint a munkanélkülivé válás esetében: a gyermekgondozási szabadság után, kisgyermekkel nehéz visszatérni a munkaerőpiacra (részben a munkaadók tartózkodása miatt, részben azért, mert az ott-töltött évek alatt a nők kiesnek a munka világából), és ha mégis, akkor gyakran annak árán sikerül ez a nőknek, hogy a korábbinál rosszabb állást fogadnak el.

A gyermekek száma és a munkaerő-piaci lehetőségek kapcsolatáról tudósít a 15. táblázat is, amely a 20–49 évesek foglalkoztatási rátáit mutatja az Európai Unió tagállamaiban a 12 éven aluli gyermekek száma szerint. Általánosságban igaz, hogy minél több eltartott gyermeket nevel egy nő, annál kisebb valószínűséggel van jelen a munkaerőpiacon; ugyanakkor markáns

Szerepváltozások

országok közötti különbségek fedezhetők fel ebből a szempontból is. Úgy tűnik, hogy az Unió 25 tagországa közül Magyarországon a legerősebb az összefüggés a gyermekszám és a nők munkaerő-piaci státusa között. Amíg a gyermektelen 20–49 évesek csaknem 80%-a dolgozik, addig az egy-gyermekesek 59%-a foglalkoztatott, a három- és több gyermekeseknek pedig csak a 13%-a. Hasonló – bár nem ilyen szoros – a két tényező közötti kapcsolat Csehországban és Szlovákiában is.

15. táblázat

A 20–49 éves nők és férfiak foglalkoztatási rátája az Európai Unióban a 12 éven aluli gyermekek száma szerint, 2003

Országok	Nő			Férfi		
	Nincs gyermek	1 gyermek	3 és több gyermek	Nincs gyermek	1 gyermek	3 és több gyermek
Ausztria	83,4	77,8	57,4	91,5	95,9	91,2
Belgium	74,6	70,4	49,2	87,2	91,5	87,1
Ciprus	74,9	72,9	51,6	93,4	94,7	93,4
Csehország	85,7	61,4	22,0	90,6	95,0	84,5
Dánia	77,1	80,3	67,2	82,8	93,6	89,1
Egyesült Királyság	83,2	67,8	37,9	87,1	91,5	84,3
Észtország	83,8	66,1	39,1	82,7	91,5	89,4
Finnország	77,9	75,0	56,2	76,7	91,5	93,2
Franciaország	76,6	73,3	39,8	85,4	91,7	87,3
Görögország	56,5	54,2	39,6	86,8	96,3	95,2
Hollandia	81,9	71,6	58,5	88,6	92,3	93,4
Írország	..	..	..	..	..	..
Lengyelország	70,4	63,5	44,7	77,5	85,1	78,4
Lettország	78,4	69,5	50,6	81,2	89,3	89,1
Litvánia	79,5	81,3	58,9	82,0	87,8	79,7
Luxemburg	74,8	68,8	34,7	90,7	96,7	96,0
Magyarország	78,2	59,4	12,6	82,3	87,7	73,8
Málta	37,5	29,9	..	87,0	90,4	93,6
Németország	79,5	66,0	37,9	83,1	89,8	85,0
Olaszország	60,4	52,7	35,0	91,6	94,1	91,4
Portugália	76,6	77,7	60,2	90,8	94,4	94,2
Spanyolország	61,7	53,8	41,3	90,0	92,8	88,2
Svédország	..	..	..	..	..	..
Szlovákia	81,4	67,7	27,4	83,2	88,2	72,1
Szlovénia	83,1	85,6	81,8	87,0	94,0	93,8
EU-25	75,1	64,8	41,2	85,7	91,4	86,1

Forrás: EUROSTAT (2005b)

A férfiak esetében a gyermekszám és a munkaerő-piaci részvétel közötti összefüggés fordított – legalábbis a gyermekteleneket és az egygyermekeseket tekintve: az utóbbiak foglalkoztatási rátái minden európai országban magasabbak, mint az előbbieké. A három- és többgyermekesek munkaerő-piaci részvétele viszont alacsonyabb, mint az egy gyermeket nevelőké. Ma-

gyarországon különösen így van ez, ami – legalábbis részben – egy összetételhatás eredménye: a sokgyermekesek között az átlagnál magasabb az alacsony iskolázottságúak aránya, a képzettség hiánya viszont a munkaerő-piaci lehetőségek beszűküléséhez vezet.

Érdeemes kicsit részletesebben megvizsgálni a foglalkoztatott párok (házasságban és élettársi kapcsolatban élők) családon belüli munkamegosztási stratégiáit (16. táblázat). Általában igaz az, hogy a partnerek foglalkozási helyzetétől függetlenül a hagyományos feladatmegosztás érvényesül; vagyis, a feleségek végzik a háztartási munka nagyobb részét, míg a keresőtevékenységekbe a férfiak vonódnak be inkább. Ugyanakkor, ha a feleség kedvezőbb foglalkozási státusú – és ebből következően jobb keresetű –, mint a férj, majdnem olyan mértékben veszi ki a részét a jövedelemszerző munkákból, mint a partnere. Ez viszont nem jelenti azt, hogy az általuk háztartási munkára fordított időhányada szignifikánsan kisebb volna, mint azoké a nőké, akiknek a férje jobb foglalkozási pozícióban dolgozik, mint ő maga. Mindez arra – a több ország adatain már korábban megerősített³ – tendenciára utal, hogy a nők beáramlása a magasabb képzettséget igénylő, jó kereseti lehetőségeket kínáló foglalkozási pozíciókba nem hozza magával automatikusan a háztartási munkákra fordított idejük csökkenését; sokkal inkább kettős terhelést jelent számukra, hiszen igyekeznek a lehető legjobban megfelelni mind a munkaerőpiac, mind a család elvárásainak, főleg akkor, ha partnerük munkaerő-piaci, foglalkozási státusa az övéknél rosszabb.

16. táblázat

A keresőmunkára és a háztartási munkára fordított idő aránya egy átlagos napon a foglalkoztatott pároknál az egymáshoz viszonyított foglalkozási helyzet szerint, 2000 (%)

A pár típusa	Jövedelemszerző munka		Háztartási munka	
	Feleség	Férj	Feleség	Férj
A férjnek jobb foglalkozása van, mint a feleségnek.	43,0	57,0	81,5	18,5
A feleségnek jobb foglalkozása van, mint a férjnek.	48,2	51,8	79,5	20,5
A feleségnek és a férjnek megegyező státusú foglalkozása van.	43,2	56,8	78,9	21,1

Forrás: A KSH Időmérleg-felvétele 1999/2000; csak az ún. EUROSTAT-minta, amely a megkérdezett háztartások minden 15 éves és annál idősebb tagjának időmérlegét tartalmazta. *Megjegyzés:* A foglalkozási helyzetet az ún. társadalmi-gazdasági pontszámmal (ISEI) (Ganzeboom–Treiman, 1996) mértük. Akkor tekintettük az egyik partnert jobb vagy rosszabb státusúnak a másikkal, ha a foglalkozási skálán az egymástól való eltérés legalább 10 százalékpontnyi volt.

³ Erről lásd pl. Brines (1993, 1994).

A fentiekben a foglalkoztatott párokra fókuszáltunk, ugyanakkor egy friss, az Európai Háztartási Panel adatait használó elemzés szerint a háztartások munkaerő-piaci státusában egyfajta polarizálódás ment végbe a kilencvenes években az Unió legtöbb tagországában. Azaz egyre több a „munkában gazdag” (ahol a család legtöbb felnőtt tagja dolgozik) és a „munkában szegény” (ahol senki nem végez kereső munkát) háztartás (Iacovou, 2003). Ez – a párok szintjén – azt jelenti, hogy az a feleség, akinek a férje dolgozik, nagyobb eséllyel lesz maga is a munkaerőpiac aktív szereplője, mint az, akinek a férje munkanélküli vagy egyéb inaktív státusú. Az összefüggés megfordítva, azaz a férjekre is igaz. Az erre vonatkozó hazai elemzések eredményei szerint a partner munkaerő-piaci státusa lényegesen befolyásolja a munkaerő-piaci, illetve foglalkozási sikerességet avagy kudarcot (Róbert–Bukodi, 2002; Bukodi, 2004). Vagyis, azok a nők, akiknek a párjuk nem dolgozik, nagyobb valószínűséggel válnak maguk is munkanélkülivé vagy egyéb inaktívvá, mint azok a társaik, akiknek a férje a munkaerőpiac aktív szereplője. Más szavakkal: „a munkanélküliség párban” jár, ami nálunk is előrejelzi a családok egyre erősebb polarizálódásának a trendjét.

Összefoglalás

A férfiak foglalkoztatási szintje – hasonlóan a legtöbb európai országhoz – tradicionálisan magasabb, mint a nőké. A két nem közötti aránykülönbség a kilencvenes évek első felében valamelyest még növekedett is, majd a munkaerő-piaci lehetőségek javulásával közelebb került egymáshoz a nők és a férfiak foglalkoztatási rátája.

A nők körében továbbra is a 40–49 éves korcsoport a legaktívabb (a férfiaknál a 30–39 évesek), jóllehet foglalkoztatási arányuk 1992 és 2003 között valamelyest csökkent. A két nem korcsoportonként eltérő foglalkoztatási mintázatának az oka leginkább a családi szerepek különbözőségében keresendő. A nőknél a gyermekek száma és életkora az egyik legfontosabb tényező, amely befolyásolja munkaerő-piaci lehetőségeiket és kockázataikat.

Az iskolai végzettség, a szakképzettség leginkább magától értetődő hozadéka a munkaerőpiacon való érvényesülés, a jó kereset. Az elemzések azt mutatják, hogy a nőknél a munkaerő-piaci esélyeket és kockázatokat valamivel jobban befolyásolja az iskolázottság, a képzettség, mint a férfiaknál. Abban ugyan nincs nemek szerinti különbség, hogy a képzetlenek vesznek el a legnagyobb valószínűséggel munkahelyüket, és ők találnak a legkisebb eséllyel újat. A képzettebbeket tekintve viszont már mutatkozik eltérés a két nem között. Míg a férfiaknál az érettségivel és az ennél magasabb végzettséggel rendelkezők munkaerő-piaci kockázataik között gyakorlatilag nincs különbség – figyelembe véve egyéb jellemzőik hatását is –, a nőknél az iskolázottságnak lineárisan emelkedő pozitív hatása van: minél képzettebb valaki, annál kisebb az állásvesztés kockázata, és – munkanélkülivé válás esetén

– annál nagyobb az elhelyezkedés esélye. Ennek ellenére figyelemre méltó tény, hogy a legutóbbi népszámlálás adatai szerint a 30 év alatti, diplomás nőknek a 7%-a az iskolai elvégzését követő 12 hónapban nem tudott (vagy nem akart) elhelyezkedni. Ez arra figyelmeztet, hogy – az oktatási expanzió ellenére – egyrészt kevés a munkahely a frissen végzettek számára, másrészt az iskolából kikerülő szakmastruktúrája egyre kevésbé felel meg a munkaerőpiac igényeinek. Ez utóbbi tendencia a nőkre talán még inkább érvényes, mint a férfiakra.

Az elmúlt évtizedekben jelentősen átalakult a foglalkozási szerkezet. Ennek egyik jellegzetes megnyilvánulása a szellemi munkakörök térnyerése, főleg a nők körében. A nyolcvanas évek elején a foglalkoztatott nők 40%-a volt vezető, értelmiségi vagy rutin szellemi foglalkozású, 2002-ben viszont már 50%-uk. A szellemi foglalkozásuk térnyerésének természetes következményeként csökkent a fizikai foglalkozásuk aránya. A szakmunkások hányada a férfiak esetében jobban visszaesett, mint a nőknél; a szakképzetlen ipari foglalkozásuk esetében a csökkenés mértéke nagyjából egyforma volt. Figyelemre méltó, hogy az ezredforduló után e réteg részaránya valamelyest növekedett mindkét nemnél, jelezve a foglalkozási szerkezet jövőbeni esetleges polarizálódását (a magas státusúak aránynövekedése mellett a rutin, képzetlen munkakörben dolgozók gyarapodását).

Az utóbbi húsz évben valamelyest csökkent a foglalkozási szegregáció mértéke: míg 1983-ban a foglalkoztatott férfiak foglalkozási struktúrája 64%-ban tért el a nőkéétől, addig a 2001-es népszámlálás idején 59%-ban. A fiatalok esetében jelentősebb a két nem foglalkozás-szerkezetének a közelsége.

Az elmúlt 15 évben – válaszul a társadalmi, gazdasági, kulturális változásokra – jelentősen átalakult a népesség idő-felhasználási struktúrája. Ezt mutatja, hogy amíg a nyolcvanas évek közepén a 15–74 éves férfiak egy átlagos napjának csaknem az egynegyede kereső-termelő munkával telt, addig az ezredfordulón már csak 18%-a; a nőknél ennél valamivel kisebb volt a visszaesés mértéke: 15-ről 12%-ra. Az igazán figyelemre méltó átalakulások életkori metszetben történtek: míg a nyolcvanas évek közepén az idősebb férfiak és a középkorú nők dolgoztak a legtöbbet, addig az ezredfordulón a legfiatalabbak, a 30 év alattiak. Foglalkozási csoportok szerint vizsgálva mindkét nemnél az alkalmazottakkal dolgozó vállalkozók és a rutin szolgáltatási-kereskedelmi foglalkozásúak állnak az élen (ők dolgoznak a legtöbbet), és az emelkedés mértéke is az utóbbi esetben volt az egyik legnagyobb.

A kereső- és termelőtevékenységekre fordított idő egyre növekvő részét a főfoglalkozású munkavégzés teszi ki. A 25–64 éves férfiak esetében az összes munkatevékenység 62%-át a főállás köti le. A nőknél valamivel kisebb, 58%-os ez az arány; azonban esetükben nagyobb volt az aránynövekedés üteme az utóbbi másfél-két évtizedben, mint a férfiaknál. 1986 és 2000 között mintegy felére csökkent a jövedelemkiegészítő tevékenységek súlya a

kereső- és termelőmunkán belül, ez a változás leginkább a szakmunkás-képzőt végzetteket és az érettségizetteket érintette. Figyelemre méltó, hogy a saját gazdaságban végzett mezőgazdasági munka még mindig az összes munkatevékenység 28–29%-át teszi ki – annak ellenére, hogy mind a férfiaknál, mind a nőknél apadt az erre a tevékenységre fordított időarány a vizsgált időszakban.

Ami a családon belüli munkamegosztást illeti, a hagyományos mintázat érvényesül Magyarországon: a férfiak több időt fordítanak a jövedelemszerző tevékenységekre, mint a nők, viszont a nők végzik a háztartáshoz és a gyermekellátáshoz kapcsolódó munkák java részét. Ebben a vonatkozásban a leglényegesebb differenciáló tényező a családszerkezet, aminek a hatása nemenként különböző. A férfiak közül a gyermekesek dolgoznak a legtöbbit, a nők közül viszont a gyermektelenek. Sajátos a helyzete a gyermeküket (gyermeküket) egyedül nevelő nőknek, akik az átlagnál több időt kénytelenek fordítani jövedelemszerző munkára is.

Irodalom

- Anker, R.–H. Malkas–A. Korten, 2003: Gender-based occupational segregation in the 1990s. Working Paper 16. InFocus Programme on Promoting the Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work. ILO.
- Brines, J., 1993: The exchange value of housework. *Rationality and Society*, vol. 5, pp. 302–340.
- Brines, J., 1994: Economic dependency, gender and the division of labor at home. *American Journal of Sociology*, vol. 100, pp. 652–688.
- Bukodi E., 2001: A nemzedékek közötti mobilitás alakulása 1983 és 2000 között. Budapest: KSH.
- Bukodi E., 2004: A munkaerő-piaci kirekesztődés folyamata. In: Monostori J., szerk.: A szegénység és a társadalmi kirekesztődés folyamata. Tanulmányok. Budapest: KSH.
- Bukodi E.–Róbert P., 1999: A nők munkaerő-piaci részvétele és a gyermekvállalás. *Statisztikai Szemle*, 4. sz., pp. 201–224.
- Bukodi E.–Róbert P., 2002: Men’s career mobility in Hungary in 1990s. GLOBALIFE Working Papers.
- Bukodi E.–Róbert P., 2004: Women’s career mobility in Hungary in 1990s. GLOBALIFE Working Papers.
- EUROSTAT, 2004: How Europeans spend their time? Everyday life of women and men. Luxembourg: EUROSTAT.
- EUROSTAT, 2005a: Main results from the EU Labour Force Survey. Labour market latest trends—3rd quarter 2004 data. *Statistics in focus. Population and social conditions*, 2005/3. Luxembourg: EUROSTAT.
- EUROSTAT, 2005b: Gender gaps in the reconciliation between work and family life. *Statistics in focus. Population and social conditions*, 2005/4. Luxembourg: EUROSTAT.
- Falussy B., 2004: Az időfelhasználás metszetei. Budapest: Új Mandátum.
- Ganzeboom, H. B. G.–D. Treiman, 1996: Internationally comparable measures of occupational status for the 1988 International Standard Classification of Occupation. *Social Science Research*, vol. 25, pp. 201–239.
- Iacovou, M., 2003: Work-rich and work-poor couples: polarisation in 14 countries in Europe. EPAG Working Paper 45. Colchester: University of Essex.

Bukodi Erzsébet: Női munkavállalás és munkaidő-felhasználás

- KSH, 2003: Társadalmi Helyzetkép 2002. Budapest: KSH.
- KSH, 2004: Társadalmi Helyzetkép 2003. Budapest: KSH.
- Lakatos J., 2001: Visszatérés a munkaerőpiacra a gyermekgondozási idő után. Statisztikai Szemle, 79. évf., pp. 56–63.
- Mincer, J.–H. Ofek, 1982: Interrupted work careers: Depreciation and restoration of human capital. *Journal of Human Resources*, vol. 17, pp. 1–23.
- Nagy Gy., 2001: A nők gazdasági aktivitása és foglalkoztatottsága. Statisztikai Szemle, vol. 79, pp. 35–55.
- OECD, 2002: The ins and outs of long-term unemployment. In: *Employment Outlook 2002*. OECD.
- Róbert, P.–E. Bukodi, 2002: Dual career pathways: The occupational attainment of married couples in Hungary. *European Sociological Review*, vol. 18, pp. 217–232.